تاقە ڕێگەچارەی گرفتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست

نووسینی : دکتۆر جەزا چنگیانی

بەشی یەکەم

بابەتی کۆڕێک بۆ مامۆستایان وقوتابیانی زانکۆی سان پیترسبۆرگ.بەشی سیاسەت بۆچی ئەمەریکا وکۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەچارەسەری گرفتی عیراقدا تووشی قەیران بوون؟ هەموو گرفتێکی سیاسی بنەمایەکی ئابوری ومیژووی هەیە.بۆ وەڵامی ئەوسەرنجەی کە زۆر لە پارتە چەپ و ئیسلامە تونرەوکان دەبیژن.گرفتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست وبەتایبەتی عیراق پەیوەندی بەبەرژەوەندی وئیستراتجیتی ئەمەریکی وهاوپەیمانێکانیەوە هەیە؟پێویستە داوای کۆمەک لە میژوو بکەین . پێش دۆزینەوەی ئەمەریکا لەلایەن کۆلۆمبوسەوە ودەرکەوتنی وەک دەوڵەتێکی بەهێزوپیشەسازی مەزنیجیهانی.پێکهاتەکۆمەڵایەتیەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست(کەزوربەیان موسڵمانن)لەئاژاوەدا ژیاون.بۆیە بۆ وەڵامی ئەم بووچونەوتێگەیشن لەگرفتی ناوچەکە پیویستمان بەخۆیندنەوەو توژینەوەیەکی مێژووی ناوچەکەوفاکتەراکانی گرفتەکانی هەیە. مێژووی نۆی ئەم ناوچەیە لەدوای هەرسهێنانی دەسەڵاتی عوسمانیەکانەوە دەستپێدکات.لە ١٩١٦/٠٤/٢٦ پەیمانیکی نهینی لە نیوان روسیای تزاری و فەرنسادا بەسترا کە بە پەیمانی(سۆزانۆف ؟بالیۆلۆج) ناسراوە بەگۆێرەی ئەم پەیمانە هەریەک لەو دوودەوڵەتە بەشی خۆیان لە خاکی عوسمانی دیاریکردبوو.ئیگلیزەکانیش لە ٩ و١٩١٦/٠٥/١٦(مارک سایکس ئینگلیزی وجۆرج بیکوفرنسی)لەسەردابەشکردنی ناوچەکە ڕێکەوتنیک لەنیوانیاندا دروستبووکەلەمیژوودابە(سایکس بیکۆ)ناسراوە لەدوای جەنگی جیهانی یەکەم لە١٩١٨/١٢/٠١(سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا لوید جۆرج وسەرۆک وەزیرانی فرنسی کیمانێۆ) ڕێکەوتن پەیمانی(سایکس بیکۆ) بگۆڕن ویلایەتی موێل بخریتە سەر دەوڵەتی عیراقی ئینگلیزی لە ١٩٢٥/١٢/٢٦ باشوری کوردستان خرایەسەر عیراق وسنوری نۆی نێوان عیراق وتورکیا بەگویرەی هیلی(برۆکسل) جیاکرایەوە.لە١٩٢٦/٠٥/١١ ڕێکەوتننامەی نێوان عیراق و تورکیا و بەریتانیا مۆرکرا کە پیویستە عیراق بۆماوەی ٢٥ ساڵ ١٠% پارەی فۆۆشتنی پترۆڵی کەرکوک بدات بە تورکیا.نیشتمانی کوردەکان ونیشتمانی عەرەبەکان لە نێوان ویستی زلهێزوسەرۆک خیڵە عەرەبەکاندا دابەش بوو.بەم جۆرەکۆمەڵێ وولات لەچەند مەزهەب ورەگەزوکۆمەڵی دژبەیەک وجیاوازورژیمی دیکتاتۆروپڕیمتیفی خێڵەکی دروستبوون.بەدریژای قوڵایی میژوو نەیانتوانیوە چارەسەرێکی لۆژیک بۆگرفتەکانی نێوانیان بدۆزنەوە،هەمیشە بۆ چارسەرلەجیاتی دیالۆگ هێزوچەکیان بەکارهانیوە بۆیەلەوساتەوە تائیستا ئەم ناوچەیە ئارامی بەخۆیەوە نەبینیوە. دەوڵەتی عیراق: یەکێکە لەو وڵاتە نۆیانەعیراقە کە ئیستاچەقی گرفتەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی پێوەگریدراوەگەربەتۆخی بڕوانینە دامەزراندنی ئەم دەوڵەتە وتێکەڵاوکردنی(سێ٣)توخمی دژ بەیەک(کوردوعەرەبی شیعەوسونە)دەوڵەتی عیراقی وەک دەوڵەتێکی نائارام وناسەقامگیر دروستبوو لەوساتەوە تائیستاجگەلەوەی وولاتێکی پڕئاژاوەبووەهۆیەکیشەبووەبۆئاژاوا ی سەرجەم ناوچەکە(بڕوانەژمارەی کودەتاسەربازییەکان وجەنگەکانی عیراق لەتەک دراوسێکانی و جەنگی خوێناوی دریژخانی نێوان دەسەڵاتی بەغداد لەتەک داخوازی گەلی کوردورۆڵی عیراق لە گرفتی ئیسرائیل و فەلەستیندا وگەشەکردنی بیری ناسیونالیستی ڕادیکالێ عەرەبی). دەتوانین فاکتەرەکانی ئاژاوەی ئەم ناوچەیە بەم شێوەیە بژمیرین :

١:نەبوونی دەوڵەتێک بۆ کورد.کە کوردگەورەترین نەتەوەی بێ دەوڵەتی ناوچەکە وجیهانە.

٢:ڕێزنەگرتن لەجیاوازی مەزهەب ورەگەزەکان وزاڵبوونی دەسەڵاتی تاکرەوی ڕەگەزێک. وەک ڕەگەزی سوونە لە عیراق ..فارس لەئیران . تورک لەتورکیا .

٣:پەسەندنەکردن و ڕێزنەگرتنی سنوری کیشراوی نێوان وولاتان لەلایەن دانیشتوانی ناوچەکە ودەوڵەتەکانەوە.

٤:نەبوونی ئاوزانی مۆدێرن و دیموکراتی لە نێو کۆمەڵگا جیاوازەکانی ناوچەکەدا .

عیراق:.تاکتیکی ئینگلیزەکان ئەوەبوو کورد وەک گەلیکی سونە ولەتەک عەرەبی سونەی کەمژمارە تێکەڵاوبکەن تاهاوسەنگیەک بەرامبەر بەزۆرینەی عەرەبی شیعە دروست ببێ.خاکی کوردستانی دەوڵەمەندیش بە پترۆڵ وەک سەرچاوەی سەرمایەی دەوڵەت.ئەم نەخشەوتاکتیکەی ئینگلیزەکان هەڵەبووچونکەئەگەر کوردی سونەوعەرەبی سونە لەمەزهەبدا یەکبن وەلێ لەرەگەزدا زۆرجیاوازن.لە کرۆکدا هەریەکێک لە پێکهاتەی عیراق خاوەنی ئیستراتجیتێکی شارەوەونهێنیە.بۆیەکوردی سونەوعەرەبی

شیعە هیچ کام لەمانە بە دریژای ٨٢ ساڵ نەیانتوانی یەکەیەکی سیاسی پتەودروستبکەن پێکەوە کاروباری وولات جێبەجێبکەن لەوساتەوەوبەیک نامۆبوون.ئەم نامۆبوونەش بۆئینگلیزەکان جێ سەرنج نەبوو بۆیە ئینگلیزەکان لەدروستکردنی عیراقدا توشی هەڵەیەک بوون کە تەمەنی چەند نەوەیەکی گەلان ومەزهەبەکانی ناوچەکەی کردبە قوربانی.ئەمە یەکەم هەڵە.دووهەم هەڵە ئینگلیزەکان دەسەڵاتی چەقی سیاسیان دایە دەست سوننیەکان.سوننیەکان بەدەسەڵاتێکی دیکتاتۆری پەروەردەبوون.هەردوورەگەزی کوردوشیعە لەدەسەڵات دورخرانەوە ئەم جیاوازیە بوو بەهۆی دروستبوونی دووژمنایەتیەکی خۆیناوی لە نێوان هەرسێ ڕەگەزە دژەکەی عیراقدا.بۆیە لەسەردەمی یەکەم مەلیکی عیراقەوە(کەبەڕەسەن عیراقی نەبوو)تاکودەتاکەی ساڵی١٩٥٨جەنەراڵ قاسم دەستپیکردنی قۆناغی کۆماری وکۆتای رژیمی عیراق وبەعسیەکان٢٠٠٣بەهۆی ئەمەرییەکانەوەئەم وولاتەئارامی نەبووە.هەرچەندە ئەمەریکاییەکان بەڕمانی ڕژێمی سەدامی دیکتاتۆر خزمەتێکی زۆریان بەگەلانی عیراق کرد.وەلێ هەڵەی ئەمەریکایەکانیش لەوئیستراتجییە تاکتییکەدایەکەناوی دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگای عیراقییە.چۆن لەساڵی ١٩٢١تا٢٠٠٣کەدەگاتە(٨٢)گەلانی عیراق نەیانتوانی دەوڵەت وسیستەمێکی دیموکراتی بنیاتبنێن ئاواش ئەمەریکایەکان ناتوانن کۆمەڵگای عیراقی بەرەودیموکراسی بەرن.بەڵگەی ڕاستی ئەم بووچونەش لە دوای ڕمانی سەدامەوە جەنگی نێوان شیعە وسونەی عەرەب لە هەڵچوون وژمارەی میلشیاکان لە زۆربووندایە.ئاوزانی تاکی کۆمەڵی عیراقی زیاتر بەرەوڕادیکالیزمی مەزهەبی ورەگەزی دەچێ وەک لە دیموکراتی.هۆکەشی دەگەڕێتەوە بۆدوژمنایەتی ڕۆحی میژووی نێوان سونەوشیعەنامۆبوونی کوردکولتوری تۆڵەسەندەوە.ئیستابارودۆخی سیاسی وئابوری ومرۆی لەعیراقدابەشیوەیەک خوێناوی بووەبۆچارەسەری تەنیا ڕێگەیەک هەیە ئەویش(دووبارەنەکردنەوەی هەڵەی ئینگلیزەکانە)یانی هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عیراق ودابەشکردنێکی نۆی سیاسی لەئاست بەرژەوەندی پێکهاتە جیاوازەکانی عیراقدایە(کوردوشیعەوسونە)ئەمەش لەسیاسەتدا حەرامنیە.نمونەی ئازادبوونی ئەو نەتەوەوگەلانەی لەسەردەمی شەری ساردداڵەسنوری سۆڤیتداهەبوون دوای پیرسترۆیکاداجیابونەوە(جیابوونەوە ی ژیرانەی هەردووگەلی سلۆڤاکی وچیکی نمونەیەکی جوانە)بۆ ئەم چارسەرەش پیویستە هێزی نێو دەوڵەتی بەرژەوەندی گەلانی عیراق لەبەرچاو بگرێ نەک بەرژەوەندی دراوسییەکانی عیراق کە هەمیشە گەلانی عیراق وخاکی عیراق بابەت وگۆڕەپانی پارەسەنگی هێزی سیاسی دراوسیەکانی بووە.ئیستا ئەمەریکالێپسراویەکی میژووی مرۆی ومۆراڵی بەرامبەربەگەلانی عیراق وگەلی ئەمەریکی لەسەر شانە.درێژەدان بەتەمەنی وولاتیک کە هەرسێ توخمە پێکهاتەکەی لەیکتری دڵنیانین یانی درێژەدانە بەجەنگێکی خوێناوی ناسەقامگیری سیاسەت وئایندە.کشانەوەی هێزی ئەمەریکی وبەریتانیش لەوەها بارودۆخێکی شێواو وبونی کۆمەڵی ملیشای تورەی چەکدار گەلانی عیراق بەرەوجەنگیکی خوێناوی زۆرسەختدەبات.بەم هۆیەشەوەئاژاوە تەواوی ناوچەکەدەگریتەوە.بۆیە قسەکردنی دیموکراتییەکان لەمەڕ کشانەوەی هێزی ئەمەریکی لە عیراق زۆر ناسیاسیانەیە وتەنیا کارتێکی بازی نێوکۆنگریسی ئەمەریکیە.بە دڵنیایەوە ئەگەر دەسەڵاتی کۆشکی سپی لەم ساتەدا بەدەست دیموکراتەکانەوەبوایە.دیموکراتیەکان هەمان هەڵویستی جۆرج بۆش وکۆمارییەکانیان دەبوو.پێچەوانەکەشەی هەڵوەشاندنەوەی عیراق ودابەشکردنی لە خزمەت گەلان وئاشتی ناوچەکەیەدایە.من دڵنیام سیناریۆی سیاسی جۆرچ بۆش کە تەنیا هێزی سوپایە ناتوانی ئارامی بۆعیراقییەکان مسۆگەربکات.بۆیە پیویستە سیناریۆیەکی ئەڵتەرناتیفی لۆژیکی تربخریتەکار.ئیستادوژمنایەتی نێوان شیعەوسوننە بەڕادەیەک ناشیرین وخوێناوی بووە زۆر زەحمەتە هیچ لایەکیان تاوانەکانیان بەئاسانی لەیادبکەن.باشوری کوردستانیش ماوەیەکی زۆرە خاوەنی دەسەڵاتێکی لۆکاڵی کەمێ ئارام ودەتوانین وەک حکومەتێکی سەربەخۆ ئاماژەی پیبکەین.ناتوانری جارێکی ترئەم ناوچەیەبخرێتەوەسەر دەسەڵاتی بەغداد.

فلندا...هیلسنکی
Jazachingiani@hotmail.com

پرۆژێ پارچەبونا عیراقێ، ئەمریکا بسەرکەتنا خوە تینە زمان!

فەهمی سلێڤانەیی

دگەلەک هەلکەفت و یادو بیرەوەرییان دە، سەرۆکێ ئەمریکا بۆش لسەر پرس گرێکا لەشکەرکێشی و مانا وان ل عیراقێ ئینایە زمان و ئێخستیە بەر باس و لێکۆلیناو گۆتیە هندی کاودانێ عیراقێ پێتڤی بڤێ مانێ هەبێ، ئەمێ مینن و ئەگەر نەما دێ لەشکەر کێسی کەین، بەلێ ئیرۆ بەرۆڤا ژی وان بۆچۆنا، گۆتنێن تازە تێنە هۆلێ و سەر ماسا بەحس و لێکۆلینێ، ئەوژی نەک تەنها لسەر زارێ بۆشی، بەلکی ل کۆچکا سپی هاتیە زمان کوهێزێن ئەمریکا لعیرقێ بەردەوام بمینن، ئەڤەژی لگۆر سەربۆرێن وان لکۆریاباشۆر وەرگرتی، هەروەها دیمەنێ بەغداو سیئۆلێ تەڤلی هەڤکرنەو یافەرە لسەر راوەستین، دەما لەشکەرێ ئەمریکا کەتیە دناف هەردوو پارچەیێن باکۆرە باشۆرێ کۆریادا، تەنها باشورێ وێ ئارامی و ئێمناهی کەتێ، بەرژەوەندێن وان تەڤلی هەڤبون، ژبەر ڤێ چەندێ قاعیدەیەک خوە هیلان لوێ دەڤەرێ، ئەڤەژی ژبەر چەند هۆیەکابوو یاسەرەکی لەشکەرێ ئەمریکا ئەو هێزو شیان نەبوو لسەر باکرێ وێ دە زال ببەت، ژبەر نەڤیانا خەلکێ وێ و دژاتیا باشۆریا بەرامبەری وان، دڤی واریدا بیرکرن لسەر قاعیدەیەکێ مەزن لعیراقێ ژئالیێ ئەمریکیان ڤە زۆرا کەڤنەو تائیرۆ سەرنەگرتە، دڤی واری دوا وارێ راپۆرتا بیکر- هاملتۆن سەرۆک بۆش سەر لخوە شێواند دنافبەرا لەشکەرکێشی و ماناوێ لعیراقێ، هەروەها کۆنگرێسی ئەوبرە پارە بریار لسەردا بۆ ڤەکێشاناوی لەشکەری. ئەڤە هەمی ژنیشکەکێڤە هاتە ژبیرکرن و بلەزەکا مەزن و بێ راوەستان دەست دانە ئاڤکرنێ بۆ چوار قەواعدێن مەزنێنن لەشکەری لەعیراقێ! ئەڤە زێدەباری ئاڤاکرنا مەزنترین سەفارەت لدەڤەرا کەسک لهنداڤی ڕبارێ دجلە، وەکو تەوەقعا تێت هندەک زێرەڤانا سبێژن، کو بۆوان گۆڕەپانەکێ چێکن بۆ فرۆکێن شەری درێژاهیا وێ دوو میلان بێ کو پێشوازیێ لمەزنترین فرۆکێن ئەمریکا بکەن، دبن پاراستنا وێدا دێ قاعیدێ بەلەد پارێزن کو دکەڤە باکورێ بەغدا زێدەتر ژ ١٤ میلێن چوار گۆشە، ئەڤە ژغەینی پلانەکا دن بۆ ئاڤاکرنا قاعیدەیەکێ لدەڤەرا بابلێ کەڤن، هەروەها سەفارەتا ئەمریکا لبەغدا دێ مەزنترین سەفارەتا بیت سەرانسەری جیهانێ! کو دێ مەلەوانگەهەکا مەزن دگەل سۆپرمارکتەکێ تێدە ئاڤاکەن، ئەڤە ژبلی نەرە زامەندیا چەند سەرکردەییە لەشکەری یێن خانەنشین وەکا جەنەرال (ئەنتۆنی زینی) کو دژی قاعیدە یەکێ بەردەوام بوون لعیراقێ، ئیدارا ئەمەریکا بەردەوامە لسەرڤێ پلانێ بۆ ئاڤاکرنا قاعیدەیە خوە ژبلی بسەدەها پسیار لسەر ئارمانجا ئاڤاکرنا وان بنگەهاکا، بۆ پاراستنا وەلاتێن رافیدەینە یانژی بەرامبەری ئەیرانێ یە؟ هەر وەو سەرۆکێ کەڤن جیمی کارتەری ئیشارەت پێدای دگۆتارا خوە یا فبرایرا بۆری دە، ئەڤ چەند ژبۆی پرۆژەیەک دن کوژوان پرۆژا گرنگترە، ئەژی پارچەبۆنا عیراقێیە کو دوو کەسێن نافداێن پارتا کۆمار لجڤاکا پیرەمێرا (مجلس الشیوخ) یا ئەمەریکا راگەهاند، کو ئەو ئامادەنە بۆ تەوقیع کرنا پرۆژێ یاسایێ ئەندامێن پارتا دیموکرات، کو بهاتیە ئامادەکرن و ئەودێ پێشکێشی چڤاکا پیرەمێرا کەت، لسەر پارچەبونا عیراقێ کوبەرە وسێ پارچەیێن سەربەخۆ ڤەببەن، دیسان ئەندامێ جڤاکی سام براونباک کو بویە پایوراوێ هەلبژارتنان بۆ سەرۆکاتیا ئەمریکا هەروەها جۆردن سیمس، دلێدوانەکا خوە دا لرۆژا شەبیا بۆری گۆتن ئەودێ بەشداری پێشکێش کرنا پرۆژێ یاسایێ پارچە کرنا عیراقێ بن، کوهاتیە کۆمکرن ژلایێ سیناتۆرێ دیموکرات ڤە جۆزێف بیدن، کو ئەڤە جارا یەکێەیێن وەکو براو نباک و سمیس لسەر یەک ماسێ کۆمببەن!؟ چونکە ئەف کەسانە توند رەوترین کەسبون دناف پارتا کۆماردە کودژی سەرۆک بۆش و ئیداراوێ راوەستاین، ئەڤجا بڤیشێوەیی و ڤان پلانێن دوربین ئەمریکا خوە بسەرکەتن لعیراقێ تینە زمان.